

Transitie naar duurzamer voedselsysteem kan snel gaan

Optimisme overheerste op zaterdag 21 mei 2016 in De Rode Hoed, bij het slotdebat van *It's the Food my friend!*, jaargang 7. Het streven naar efficiëntie in de landbouw gaat plaats maken voor een streven naar maatschappelijke en ecologische waarden, dat was de teneur bij alle sprekers. Ook staatssecretaris Martijn van Dam maakte melding van zijn voornemen een verregaand voorstel aan de EU te doen in die richting. Maar hoe lang kan de overheid zich dan nog permitteren zijn grond kortlopend tegen de hoogste prijs aan bollentelers te verpachten, of het gebruik van een landbouwgif als glyfosaat als aanvaardbaar risico te beschouwen?

In de opening van het debat gezocht naar handelingsperspectieven. Het debat vroeg veel tijd: de bijeenkomst duurde deze keer vijf uur in plaats van de gebruikelijke twee uur en telde vele sprekers: klimaatexpert prof. Pier Vellinga, staatssecretaris van Economische Zaken EZ Martijn van Dam, akkerbouwer Wim Stegeman, melkveehouder Irene van Voort, CLM-directeur Gijs Kuneman, Gerard Kramer van Blonk Consultants, chef-kok Bas Cloo, prof. Jaap Seidell en YFM-directeur Joszi Smeets. Debatororganisatoren Wouter van der Weijden en Bert van Ruitenbeek gaven een samenvatting van de eerste vier debatten. In de slotdiscussie stond Martijn van Dam, in het buitenland bekend als de Nederlandse *Minister of Agriculture*, centraal.

Opening

Om 11 uur zaterdagochtend was de benedenzaal van de Rode Hoed toch weer behoorlijk bezet met zo'n 200 bezoekers. Voor het eerst in de zeven debatseries werd het orgel bespeeld. Organist Martijn Thomas liet Bach klinken terwijl de zaal volliep, waarna Felix Rottenberg, zittend vanwege een zware rugblessure, de zitting opende. Uit zijn traditionele rondvraag onder bezoekers bleek dat de zaal deze keer vooral veel overheidsmedewerkers telde (ongeveer twintig), tenminste vijftien boeren en evenveel wetenschappers, een handvol studenten, een handvol medewerkers van NGO's, enkele aanwezigen namens de voedingsindustrie en de banken, één politicus van D66 - maar niemand van de retail. Het aandeel "neutrale" burgers was deze keer kleiner dan bij de voorgaande debatten, tien tot vijftien.

Als debatleider vervult Rottenberg doorgaans een bemiddelende rol, maar deze keer gaf hij wat meer bloot van zijn eigen toekomstvisie. Een van zijn favoriete vragen aan sprekers is: "Hoe denkt u dat de situatie over 10 jaar (20, 30) jaar zal zijn?" Deze keer beantwoordde hij die vraag zelf. Hij richtte het vizier 30 jaar vooruit.

Vooruitblik op 2046

Felix Rottenberg: "De dialoog over landbouw en voedsel verbreedt zich momenteel in een gigantisch tempo, mede dankzij de YFM. De dialogen zijn steeds intenser en gangbare en biologische boeren werken intensief samen. Bij het bedrijfsleven gaan deuren open, ook daar verandert iets. In 2046 zijn wij hier zelf niet meer, maar dan runnen onze kinderen de 31^e jaargang van *It's the food my friend!*. Net als Louis Buñuel zou ik na mijn dood om de dertig jaar even willen opstaan uit mijn graf, om te zien wat

er dan gaande is. Ik zie voor me dat in 2046 de bodemfunctionaliteit hersteld is en de veestapel gehalveerd. Voeding maakt ons niet meer ziek maar levert een grote bijdrage aan onze gezondheid. De industrie en retail zien verduurzaming in 2046 als innerlijke prioriteit. Nederland is de belangrijkste wereldspeler in export van kennis en techniek op het gebied van landbouw, en minder van landbouwproducten. Ook loopt Nederland voorop in vrij onderzoek en debat waarmee denktanks en coalities van Wageningen, overheid en boeren doorgaan met realiseren van impulsen voor de praktijk."

Samenvatting eerdere debatten

Na deze stip op de horizon gaven debatorganisatoren Wouter van der Weijden en Bert van Ruitenbeek een korte samenvatting van de voorgaande vier debatten.

Afrika en bacteriën

Wouter van der Weijden, directeur van Stichting CLM, sprak over het tweede debat (zie voor een beknopt en uitgebreid verslag www.clm.nl/nieuws/debatserie-2016/debat2) waarin Henk Breman, agro-ecoloog en Afrika-specialist, betoogde dat niet gebrek aan water het grootste probleem is in de Afrikaanse landbouw, maar gebrek aan nutriënten. Irrigatieprojecten missen daardoor vaak hun doel. Ook sprak Van der Weijden over het vierde debat [www.clm.nl/nieuws/debatserie-2016/debat4] waarin het ging over de cruciale rol van bacteriën in het voedselsysteem. De verwachting is dat de inzet van microbiota in toenemende mate de chemie zal vervangen, zowel in de medische wetenschap als in de landbouw.



De filosofie van het vlees eten; voeding en gedrag

Bert van Ruitenbeek gaf een samenvatting van de eerste debatavond [www.clm.nl/nieuws/debatserie-2016/debat1] waarin ecooloog en filosoof Matthijs Schouten sprak over onze culturele grondhouding tegenover de natuur, specifiek het doden van dieren en het eten van vlees. Vijftig jaar geleden zag de gemiddelde Nederlander de mens nog als heerser van de schepping, tegenwoordig zien wij onszelf vooral als onderdeel van de schepping en de natuur. Voorbeelden uit de boerenpraktijk illustreerden dit.

De derde debatavond noemde Van Ruitenbeek [www.clm.nl/nieuws/debatserie-2016/debat3] "de avond van ongelooft, ongeduld en ongemak". Op deze avond sprak orthomoleculair arts Gert Schuitemaker over het belang van nutriënten in onze voeding voor onze lichamelijke en geestelijke gezondheid. Door kinderen en gevangenen de juiste voeding te geven, kan hun gedrag en psychisch welbevinden sterk verbeteren. Desondanks wordt in de medische wetenschap weinig aandacht geschonken aan voeding; artsen krijgen in hun opleiding maar 25 uur voedingsleer.



Pier Vellinga: "Cultuuromslag in de landbouw komt eraan"

Het meest rooskleurige verhaal kwam zaterdag van emeritus WUR-professor Pier Vellinga, een internationaal gelauwerd klimaatexpert, die recent gepassioneerd is geraakt rond voeding. Hij is tegenwoordig betrokken bij de Waddenacademie, waar hij zich onder andere bezighoudt met verzilte landbouw.



Een eitje

Tot voor kort ging het in het klimaatdebat altijd over fossiele brandstof, vertelt Vellinga. Logisch, want 70% van de broeikasgasuitstoot komt daarvandaan. De overstap van fossiele brandstof naar duurzame energie is echter bijna een *fait accompli*. "Na dertig jaar geharrewar over het klimaat is er sinds Parijs eindelijk consensus. In 2050 moeten we klimaatneutraal produceren en consumeren, om de temperatuurstijging te beperken tot 1,5 à 2 graden. We weten dat we met windenergie en zonne-energie in 80% van onze energiebehoefte in Nederland kunnen voorzien. Dat is een eitje, intellectueel althans."

De oude economie zit in een crisis

Er is nog genoeg werk te doen, maar het pad is duidelijk. De investeringen in fossiele energie hollen achteruit en aandelenkoersen kelderen. Shell zit inmiddels in een absolute existentiële crisis. Ben "ik pomp alles op" van Beurden loopt achter de feiten aan.

Landbouwproblemen

Nu het energieprobleem in principe oplosbaar lijkt, scoort het thema landbouw en bodembeheer veel hoger op het internationale klimaatdebat. Daar wordt immers 30% van de uitstoot veroorzaakt. Vooral in methaan en distikstofoxide (lachgas) speelt landbouw een grote rol. Het klimaat is echter niet het enige probleem in de landbouw. Vellinga somt op: afnemende bodemvruchtbaarheid, afnemende waterbuffercapaciteit, dito natuurlijke rijkdom, problemen met dierenwelzijn en antibiotica, en lange ketens met lage inkomens voor boeren.

De volgende uitdaging

Landbouw "is een volkomen vastgelopen systeem" volgens Vellinga en is daarom de grote nieuwe uitdaging. Wat gebeuren moeten: betere bodembewerking, waardoor meer koolstof in de bodem blijft, een overgang naar een (grotendeels) vegetarisch dieet, herstel voor verarmde gronden. "Halvering van de veestapel is niet genoeg". Bovendien ontkomen we er niet aan om kringlopen beter te sluiten. We moeten dan in de eerste plaats gaan kijken naar de nutriënten uit mensenmest, aangezien daar de nutriëntenkringloop is doorbroken.

Zoeken naar oplossingen vanuit nieuw paradigma

Vellinga refereert aan het eerdere debat over Afrika, waarbij Henk Breman pleitte voor inzetten van kunstmest in Afrika. "Breman had nog niet nagedacht over mensenmest, dat is tekenend. Laten we het verhaal van Breman niet zien als bevestiging van het oude

paradigma, maar als een mogelijke oplossing. Er zijn ook mensen die ervoor pleiten om de warmteleidingen van de oude industrie door de stad te laten lopen en de huizen te verwarmen, maar dat vraagt om grote investeringen die over een paar jaar achterhaald zijn. Laten we iets verder vooruit denken."

Biomimicry als leidraad

Om de economie te verduurzamen kunnen we ons volgens Vellinga het best laten leiden door het idee van biomimicry: het nabootsen van de beste biologische vondsten uit de natuur om menselijke problemen op te lossen. "Er is nog zoveel wat we niet weten van de bodem en van planten." Dat dit werkt is volgens Vellinga te zien aan de bedrijfsresultaten van duurzame bedrijven en biologische boeren. Vellinga laat in een grafiek zien dat in de hele economie "groene" bedrijven sinds een beter rendement halen dan gemiddeld.

Volgens Vellinga gaan gezondheid en duurzaamheid in deze aanpak samen: "Wat goed scoort op CO₂-uitstoot is ook gezond voor mensen. Suiker en vlees zijn zowel voor onze gezondheid als voor de broeikasgasemissies nadelig." Voor suiker blijkt dat overigens niet uit zijn grafiek.

Landbouw biedt oplossingen voor klimaat

Ook voor het klimaat biedt landbouw veel mogelijkheden. Hoewel de helft van alle koolstof inmiddels uit de bodem is verdwenen, bevat de bovenste meter van de aardkorst nog steeds twee keer zoveel koolstof als de hele atmosfeer. Door goede bodembewerking kunnen we volgens Vellinga 10% tot 30% van alle emissies opnemen in de bodem.

"Wageningen loopt achter"

Volgens Vellinga bevinden we ons aan de vooravond van een grote transitie in de voedselvoorziening. In de oude economie was het uitgangspunt dat we de productie zoveel mogelijk moesten intensiveren om nog wat natuur over te houden. In de nieuwe economie is het uitgangspunt dat we de natuur integreren in de productie. Vellinga constateert dat dit idee in Wageningen nog niet is doorgedrongen. "Ik hield onlangs mijn afscheidscollege in Wageningen. In het universiteitsblad werden reacties gevraagd. Bleek dat niemand het met mij eens was."

Discussie: het zal sneller gaan dan je denkt

Tijdens de discussie stelt Keimpe van der Heijden van de Nederlandse Akkerbouwwakbond dat vooral liberalisering en vrijhandelsverdragen nu bepalen wat boeren doen. "Er is een enorme concurrentie en dat richt ons als boer op een kortetermijnvisie".

Vellinga stelt dat je tegen vrijhandel in de landbouw moet zijn, maar vertrouwt op de praktijk. "Toen we dertig jaar geleden begonnen met zonnepanelen, riep dat ook veel cynische reacties op. Velen konden ons nauwkeurig voorrekenen dat het nooit zoden aan de dijk zou zetten. Maar doordat we met zonnepanelen aan de slag gingen, werden we eigenaar van het probleem. In Duitsland bracht dat een beweging op gang waardoor ook de wetenschap en de industrie stappen moesten maken. In voeding gaat hetzelfde gebeuren. Het kan veel sneller gaan dan de LTO's en bedrijven nu denken."

Mogelijkheden en onmogelijkheden van mensenmest

Jan Willem Erisman, directeur van het Louis Bolk Instituut, stelt vanuit te zaal dat we niet te optimistisch moeten zijn over mensenmest. De beste mest is mest van pure herbivoren zoals koeien. Mensenmest lijkt op varkensmest. Erisman: "Menselijk mest biedt maar 5% van wat je nodig hebt in de productie. Je hebt ook groene stikstofbinders en dierlijke mest nodig." Hij voegt direct toe dat hij niet uit is op een 100% vegetarische landbouw. "Begin maar eens met een gemengd bedrijf. Het gaat mij om de richting en de *mindset*."

Een vrouw in de zaal die werkt als adviseur duurzame voeding, meldt dat er al van alles wordt gedaan aan het terugwinnen van nutriënten uit menselijke afval, ook in Amsterdam. We winnen onder andere fosfaat uit het rioolsysteem. "In het project *GROW the City* zijn ze daar ook in Rotterdam en in andere landen mee bezig."

Wim Stegeman: "Alle aandacht voor de bodem"

Ook in dit debat speelde de bodem weer een prominente rol. Een half jaar na het Jaar van de Bodem 2015 is het belang van bodemvruchtbaarheid duidelijk ingedaald. Wim Stegeman, akkerbouwer op 53 hectare zware zeeklei, illustreerde de praktijk. Zijn bedrijf heet Saalland en ligt bij Lelystad. Hij verbouwt er graan, aardappelen, uien en bieten. Hij nam het akkerbouwbedrijf in 2004 van zijn vader over en stelde zich ten doel om duurzamer te gaan produceren, ook met het oog op opvolging, en besloot alle aandacht op de bodem te richten.



Verdichting wegwerken

Toen Stegeman de bodem ging onderzoeken, constateerde hij dat er een diepe verdichting aanwezig was, een zogenaamde ploegzool. Hij zette kalk en compost in, koos voor continue groene bodembedekking, plantte tussengewassen in de periode tussen twee hoofdgewassen, en koos een ruime vruchtwisseling. Ook koos hij voor conserverende landbouw met een niet-kerende grondbewerking. De bodem veranderde en kreeg meer regenwormen; het bodemleven ging het werk doen. Inmiddels is de ploegzool verdwenen. "We zijn nog steeds gangbaar, maar het is een ander systeem. Ik moest anders gaan denken."

Resultaten

Het resultaat is ernaar: de bodem heeft een betere draagkracht, er is een actiever bodemleven, minder energieverbruik, de arbeidsinspanning is minder, er zit meer organische stof in bodem, minder kunstmest, betere infiltratie, minder erosie, betere sponswerking van de bovenste meter, minder afspoeling, schoner oppervlaktewater en meer vogels. Nadeel: "Wel lastig om een goed pootbed te krijgen in voorjaar." En het rendement blijft achter. "Het lukt nog niet goed om het product onderscheidend in de markt neer te zetten."

Irene van de Voort: "Je kunt consumenten alles wijsmaken"

Irene van de Voort is auteur en boerin van De Groote Voort in Lunteren, gekozen tot Agrarisch Ondernemer van 2016. Ze schreef het boek "De boerin vertelt". Samen met haar vader en echtgenoot houdt ze Jersey koeien en maakt ze Remeker kaas van rauwe melk, met een natuurlijke in plaats van een plastic korst.



All the way

Van de Voort liet zien hoe ze erin slaagt haar kaas onderscheidend te verkopen. Ze runt een succesvol biologisch bedrijf door "samen te werken met de natuur" en de keten van Jersey koeien tot aan de kaas in eigen hand te houden. Ze stelt dat ze de meerwaarde voor haar kaas alleen ontvangt omdat ze in alle opzichten zo duurzaam mogelijk werkt. "Als je kleine stapjes maakt in duurzaamheid, kan je het niet vermarkten." Bovendien moet de smaak bijzonder zijn. "Mensen betalen drie keer zoveel voor boerenkaas vanwege het smaakvoordeel. Je kunt het niet alleen op basis van de productiewijze verkopen."

De biologische aanpak

Onderdeel van haar biologische aanpak is dat ze geen antibiotica gebruikt. Ze probeert om de kalfjes bij de koe te houden, hoewel dit veel moeilijker blijkt dan ze hoopte. "Ik heb veel dode kalfjes moeten oprapen. We wilden eerst niet enten [vaccineren], maar moesten wel overstag gaan." De koeien worden niet bijgevoerd met synthetische mineralen, maar met een mengsel van gesteentemeel, kruiden, noten en vruchten. Ook hebben de koeien hun hoorns nog. "Ik heb het idee dat de horens als mineralendepot fungeren. Ze krijgen veel betere klauwen met minder pootproblemen."

Stiertjesprobleem

De stiertjes die een bijproduct zijn van de melkveehouderij kon ze vroeger verkopen aan mesterijen, maar dat lukt niet meer nu de productiesubsidies voor stiertjes zijn afgeschaft. Daardoor zijn ze niet te verkopen en dreigt een soortgelijk probleem als met de haantjes in de eierindustrie te ontstaan. Van de Voort heeft uiteindelijk toch een afnemer gevonden, die de kalfjes in natuurgebieden laat grazen.

Korte keten, vraag om handhaving

Irene van de Voort verkoopt haar kaas rechtstreeks aan speciaalzaken en consumenten. Ze meldt dat ze geen kloof ervaart tot gangbare boeren en dat ze veel waardering krijgt van gangbare collega's. Aan de staatssecretaris vraagt ze om de bescherming van "boerenkaas" beter te handhaven. Want "consumenten weten zo weinig van landbouw dat je ze alles kunt wijsmaken" en "in boerenkazen is veel fraude". Ook moet de overheid onderscheid gaan maken tussen authenticiteit en voedselveiligheid. De paardenvlees-kwestie had namelijk weinig met voedselveiligheid te maken, maar alles met authenticiteit.

Gijs Kuneman: "Kom met een rijksvisie op de bodem"

Gijs Kuneman, directeur CLM Onderzoek en Advies, sprak over de duurzaamheid van landbouwsystemen. Kuneman had net als Vellinga bedenkingen bij het idee van intensiveren. Je kunt soms hogere producties halen door minder zaad te zaaien. Wat is dan intensiveren? "Zeg nooit in het algemeen: we moeten intensiveren. Dat hangt sterk van het product en de locatie af. Als we willen intensiveren moeten we dat niet in Nederland doen, maar in landen waar productie laag is."



Biologische landbouw is duurzaam maar niet zaligmakend

Kuneman brak een lans voor biologische landbouw. Op basis van een meta-analyse van 250 onderzoeken stelde hij vast dat biologisch weliswaar qua productie per hectare onderdoet voor gangbare landbouw, maar op bijna alle duurzaamheidsaspecten even goed of beter scoort. Volgens recent CLM-onderzoek, waarin rekening is gehouden met de opbouw van organische stof in de bodem, is ook de CO₂-uitstoot niet hoger. Overigens verklaarde Kuneman de biologische aanpak niet zaligmakend; in gebieden van Afrika is kunstmest nodig als kickstart, en agrarisch natuurbeheer leidt vaak tot meer biodiversiteit (met name broedvogels) dan biologische landbouw op zich, nuanceerde hij.

Biodiversiteit

Met de biodiversiteit gaat het niet goed. Kuneman: "Als ik tegenwoordig over de weg rijd krijg ik nauwelijks nog een vieze ruit. Vroeger zat de ruit vol insecten. Ook zie ik op het veld geen meeuwen meer achter de ploeg. Biodiversiteit is tegelijk veerkrachtig en kwetsbaar. Hij kan een heel eind afnemen, maar als hij te laag wordt, kan het hele systeem instorten. Waar dat omklapmoment zit is helaas niet bekend. Als je veerkracht wilt creëren, moet je ook ruimte bieden voor diertjes en plantjes waar je de functie nog niet van kent."

Hoe komt je tot een duurzame landbouw?

Belangrijker dan wat duurzaam is, vond Kuneman de vraag hoe je duurzaamheid kunt bereiken. Daarvoor is volgens Kuneman sturing op bodemkwaliteit nodig. En zowel in de keten als bij de overheid ontbreekt dat nu. Wereldwijd is er een groot bodemprobleem: een derde van de bodems wereldwijd is verarmd, terwijl in Nederland een derde van de bodems verdicht is.

Rijksvisie op de bodem

Kuneman riep staatssecretaris Van Dam dan ook dringend op om met een rijksvisie op de bodem te komen. Pachtvoorwaarden van grootgrondbezitters zoals waterleidingbedrijven en de overheid kunnen daarin een grote rol spelen. Provincies en bijvoorbeeld grootgrondbezitter ASR zetten al stappen. Nu de rijksoverheid nog. Verder vond Kuneman dat de overheid te weinig naar de landbouw als levend systeem kijkt. "Waarom kijken ze in de regulering alleen naar stikstof en fosfaat? Er is meer dan chemie."

De duurzame eetpraktijk: de flexitariër

Duurzame landbouw kan niet zonder duurzame eters. Hier kwamen Gerard Kramer van Blonk Consultants en Bas Cloo, chef-kok in Kasteel Sterkenburg en medeoprichter van Dutch Cuisine, op de proppen. Kramer legde uit hoe zijn bedrijf een "digitale diëtist" ontwikkelt waarmee consumenten hun menu zowel gezonder als duurzamer kunnen maken. Haalbaarheid is daarbij belangrijk: de burger moet met zo klein mogelijke stapjes zo veel mogelijk kunnen veranderen qua impact. Het systeem heet Optimeal. Met name minder vlees en ("jammer voor Irene van de Voort") kaas eten blijkt een groot effect te hebben. Zuivel is geen probleem: een glas jus d'orange heeft hogere milieukosten dan een glas karnemelk. De burger van de toekomst is flexitariër.



Dutch Cuisine

Chef-kok Bas Cloo vertelde levendig en met humor over Dutch Cuisine, waarin nu 70 prominente chefs zijn verenigd, die feitelijk hetzelfde doel nastreven als Optimeal: duurzaam en gezond, maar vooral lekker eten. De beweging is gestoeld op het boek "De nieuwe Nederlandse keuken" van Albert Kooy. Uitgangspunten: 80% plantaardig eiwit, uitgaan van de natuur en de Nederlandse eetcultuur en kwaliteit boven kwantiteit. Dutch Cuisine kijkt verder dan het restaurant: ze willen ook overheid, onderwijs en Wageningen inspireren en daartoe worden allerlei allianties gesmeed. "Ik hoor hier vandaag heel veel theorie. Maar daarmee bereik je de mensen in Rotterdam Charlois niet. Als je wilt dat zij hun voedingspatroon aanpassen, kun je dat beter via het koken doen. Chefs zijn de *upcoming stars* van dit moment, daarmee kun je een grotere groep mensen bereiken."



Martijn van Dam: "50 miljard per jaar voor groene en maatschappelijke diensten"

Ten slotte kwam staatssecretaris Martijn van Dam aan het woord. Van Dam nam het stokje van Sharon Dijksma over in november 2015. Op vrijdag 20 mei, de dag voor het debat stuurde hij een "discussiestuk" naar de EU Landbouwministers, met voorstellen voor hervorming van de Europese landbouwsubsidies. Van Dam bouwde een betoog op rond de vraag "Wat eten we vanavond?", waarbij hij zich een generalistisch en integraal denker betoonde. Hij benadrukte hoe voedsel een impact heeft op alle aspecten van ons leven, inclusief sociale gezondheid, leerprestaties etc. Bij Van Dam bleek het oude overheidsdiscours "biologisch wordt aan alle kanten ingehaald" geen rol meer te spelen. Toen uit de zaal de



vraag kwam of een keurmerk voor goed bodembeheer geen goed idee zou zijn, benoemde Van Dam biologisch als "een sterk keurmerk waarnaast nieuwe keurmerken niet wenselijk zijn."

Motivatatie voor Europees plan

Het belangrijkste onderwerp van de staatssecretaris was het plan dat hij naar de Europese landbouwministers stuurde, en dat eind mei 2016 in Nederland wordt besproken, met Nederland als EU-voorzitter. Hij gaf eerst iets van zijn diepere motivatie voor het plan aan. "Ik koester het model van relatief kleinschalige bedrijven. Als je wereldwijd kijkt, zie je in Afrika en Azië piepkleine boerenbedrijfjes met een grote rol in lokale economie. Als we de wereld willen voeden, moeten we dat model koesteren." Ook benadrukte Van Dam dat de honger in de wereld nog niet is opgelost. "Een op de tien mensen gaat vanavond met honger naar bed."

Verduurzaming nodig

Van Dam vindt dat de voedselvoorziening moet verduurzamen. "De vraag *Wat eten we morgen?* levert niet hetzelfde antwoord op als de vraag *Wat eten we vandaag?* De natuur en het klimaat kunnen onze manier van produceren niet aan. We moeten zuiniger omgaan met de aarde en tegelijk meer gaan produceren. Dus het moet slimmer wereldwijd. We hebben decennialang gestuurd op meer productie met meer kunstmest, gewasbeschermingsmiddelen ofwel gif. We moeten nu met goede technologie maar ook natuurlijker gaan produceren. De consument is kritischer geworden: die verlangt smaak, kwaliteit en authenticiteit."

Van productiewaarde naar maatschappelijke waarde

In essentie komt het Europees voorstel van Van Dam ("discussiestuk") erop neer dat hij de productiegerelateerde subsidies (pijler 1) helemaal wil afschaffen en vervangen voor subsidies op groene en maatschappelijke diensten (pijler 2). Hij legde het als volgt uit: "De landbouw levert allerlei diensten en heeft impact op allerlei zaken waarvoor de markt nu niet betaalt: klimaat, natuurlijke bronnen, een mooi cultuurlandschap. Het is daarom te rechtvaardigen dat de overheid daar een rol in speelt. We moeten niet subsidiëren om de huidige situatie in stand te houden, we moeten maatschappelijke uitdagingen subsidiëren."

Als het voorstel van Van Dam wordt overgenomen zou de 50 miljard subsidie die de EU jaarlijks aan landbouw uitgeeft - 40% van de totale EU-begroting - voortaan louter naar maatschappelijke en ecologische doelen gaan.

EU-plan sluit aan op *True Cost Accounting*

Van Dams betoog os het spiegelbeeld van de roep om *True Cost Accounting* en *True Pricing*, die de laatste tijd internationaal klinkt. Doorberekenen van schade aan milieu en maatschappelijke waarden leidt immers tot hogere productiekosten. Ook door inspanningen van boeren te subsidiëren, ontmoedigt de Europese overheid het afwentelen van schade voor milieu en maatschappij. Zo wordt een gelijk spelveld gecreëerd tussen duurzame en niet-duurzame bedrijven. Of, zoals Van Dam het zei: "We helpen daarmee boeren om veranderingen door te voeren, en in stand te houden wat waardevol is."

Ambities met voedingsonderwijs

Onderwijs bleek een belangrijk aandachtspunt voor Van Dam. Hij vertelde dat er nu al 107 programma's voor scholen over gezond eten bestaan, maar dat het veld sterk versnipperd is. "Als overheid kunnen we dat bij elkaar brengen. Ik heb Martin van Rijn, staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport benaderd om dit te verenigen tot een compact samenhangend programma. Dan gaat het om alle aspecten van voeding, van landbouw tot koken tot proeven. We gaan zorgen voor budget en zijn ervan overtuigd dat we hierin zullen slagen."

Slot van betoog

Martijn van Dam eindigt zijn betoog met het gedroomde antwoord op de vraag waar hij mee begon. "Wat eten we vanavond? We eten iets wat gezond en lekker is, eten dat iets zegt over onze cultuur, iets wat op tafel is gekomen op een manier die onze aarde aankan. Zodat we ook over dertig jaar kunnen zeggen: Eet Smakelijk!"



SLOTDISCUSSIE

Verkapte liberaliseringsmaatregel?

De zaal reageerde positief op het verhaal van Martijn van Dam, maar er volgde stevige kritiek. De keerzijde van het afschaffen van productiesubsidies werd in de aanloop naar het debat op Foodlog [link: <http://www.foodlog.nl/artikel/van-dam-boer-moet-gevoeliger-worden-voor-overproductie>] belicht: als we niet oppassen, gaan de stierkalfjes straks net als de mannelijke kuikentjes de versnipperaar in, om kattenvoer te worden. Van Dam zei in zijn verhaal bovendien niets over productiebeperking. De melkmarkt is al ingestort door het loslaten van de productiebeperkingen die aan inkomenssubsidies gekoppeld waren; welke markten gaan straks instorten? Is de focus op maatschappelijke diensten genoeg om ongewenste productiestijging en prijsdalingen te voorkomen? Is de maatregel niet een verkapte liberaliseringsmaatregel?

Van Dam vertelde dat hij het belangrijk vindt om de kleine boer in stand te houden, en dat hij daarvoor kijkt naar de vroegere landbouwminister Cees Veerman. Deze leidt nu een Europese Task Force voor versterking van de positie boer in de keten. Ze kijken of het mogelijk is om daarvoor mededingingsregels te gebruiken te versterken, of afspraken met boer en keten te maken. Bekend is het voorbeeld van boeren die samen met de keten investeerden in een duurzame Kip van Morgen, en stuk liepen op de mededingingsautoriteit.



Bestrijdingsmiddelen

De jong ogende boer Jim Blom maakte indruk. Hij begon met te vertellen dat hij eigenlijk theoloog was, maar door noodzaak akkerbouwer was geworden. Het klonk even als een grapje, maar het gelach verstomde snel toen hij vertelde waarom: zijn vader heeft op zijn 45^e Parkinson en Alzheimer gekregen als gevolg van gebruik van chemische bestrijdingsmiddelen, zodat hij als zoon het werk moest overnemen. Zijn vader zit nu in een verzorgingstehuis. Inmiddels hebben de directe buurman aan de linkerkant, de buurman aan de rechterkant én de overbuurman alle drie Parkinson gekregen, allemaal onder de 50. "Sindsdien houd ik mij bezig met de vraag hoe ik kan voorkomen dat dit mij en mijn kinderen overkomt. Daarom vraag ik de staatssecretaris: waarom heeft u gestemd voor de toelating van glyfosaat?"

Voorzorgsprincipe

De vraag was onverwacht en kwam hard aan. In zijn antwoord gaf Van Dam blijk van goede dossierkennis, en bleek hij beslist geen onverdeelde pleitbezorger van gentech. "Ik ben sceptisch over de activiteiten van Monsanto, maar er is een brede wetenschappelijke consensus over glyfosaat, ook in Nederland. Alle wetenschappers, tot RIVM aan toe, geven aan dat een verantwoord gebruik mogelijk is, en dat andere middelen erger zijn. Uiteindelijk moet ik vertrouwen op wat de wetenschap zegt." De jonge boer nam daar geen genoegen mee: "Dat is dezelfde wetenschap die ook de middelen heeft goedgekeurd die nu verboden zijn. Daardoor is mijn vader nu een kasplantje. U kunt toch het voorzorgsprincipe hanteren?" Van Dam kon alleen herhalen dat hij op de wetenschap moet afgaan, en dat hij zich samen met de landbouwsector sterk wil inzetten voor de reductie van alle soorten pesticiden, waaronder neonicotinoïden. "Dat vraagt om een enorme omschakeling."

Wageningen en onafhankelijk onderzoek

De vraag maakte discussie los over de financiering van wetenschappelijk onderzoek in Nederland rond voeding. In eerdere debatten van *It's the food, my friend!* hebben meerdere wetenschappers, zowel uit de medische als de landbouwkundige hoek, aangegeven dat het een groot probleem is dat de overheid tegenwoordig bij elk onderzoek cofinanciering door het bedrijfsleven eist. Volgens velen brengt dit de onafhankelijkheid van onderzoekers in gevaar. Van Dam, PvdA'er, kon als

coalitiepartner niet anders dan het coalitie-beleid verdedigen. "Als wetenschappers gefinancierd worden door bedrijven, is nog steeds onafhankelijk onderzoek mogelijk. De onderzoekers hebben daar het grootste belang bij, anders gooien ze als wetenschapper hun reputatie te grabbel."

Veel onderzoek is niet meer te financieren

Bert van Ruitenbeek wees er op dat veel fundamenteel onderzoek en onderzoek naar preventie niet meer mogelijk is als gevolg van de plicht tot cofinanciering. Het verdienmodel van de agrochemische industrie en van de farmaceutische industrie is immers gebaseerd op het bestrijden van symptomen, niet op het voorkomen van problemen. Natuurlijke remedies en methoden waarop geen intellectueel eigendomsrecht kan worden uitgeoefend, zijn voor de industrie minder interessant. Van Dam ontkende dat dit een fundamenteel probleem is: "Wij financieren onderzoeksprogramma's van de topsectoren. Daar zitten ook agro-onderzoeken bij die naar preventie kijken. Zelfs het bedrijfsleven ziet in dat dat belangrijk is."



Minister van Voedsel?

In de debatten van It's the food my, friend! uit Felix Rottenberg steevast felle kritiek op het feit dat Nederland geen minister van Landbouw meer heeft. In de zaal zat Marcel Schuttelaar van communicatiebureau Schuttelaar & Partners (ook het bureau achter het "Ik kies bewust" logo). Schuttelaar: "Hebben we een minister van voedsel nodig?" Martijn van Dam antwoordde voorzichtig: "Het zou meer kracht aan de plannen en aan de functie geven. Het is niet per se nodig; zoals gezegd werk ik uitstekend samen met Martin van Rijn van Volkshuisvesting, maar het kan wel helpen."

Gijs Kuneman: "De overheid moet een visie op de bodem maken"

Tegenover deze stelling bleek Van Dam afhoudend. Hij stelde dat boeren zelf een belang hebben bij een gezonde bodem en dat de overheid daarom alleen hoeft te zorgen voor kennisontwikkeling en innovatie. Ook bleek hij enthousiast over precisielandbouw. Een vrouw in de zaal wees erop dat je, door meer op bodemkwaliteit te reguleren, wellicht veel andere regelingen kunt afschaffen. Van Dam beaamde dit. "Klopt, we reguleren nu veel op mest. Op het moment dat we dat slimmer kunnen doen, sta ik daarvoor open."

Pier Vellinga stelde voor om boeren die koolstof opslaan in de bodem, een premie te geven. Van Dam had echter bezwaar tegen de enorme regulerende rol die dit van de overheid vraagt. "Ik zie voor de overheid vooral een rol in het stimuleren van kennis en innovatie."

De overheid is geen goede rentmeester van eigen grond

Scherpe kritiek was er op het pachtbeleid van de overheid. Gijs Kuneman wierp Van Dam voor de voeten dat de overheid in Flevoland grond uitgeeft aan de hoogste bidder, zonder enige duurzaamheidseisen. De grond wordt bovendien van jaar tot jaar opnieuw verpacht, zodat de pachtende boeren niet langer dan een jaar vooruit kijken. Op deze manier komt de grond in handen van gangbare bollentelers, die de grond in hoog tempo uitputten. De grond valt weliswaar onder het Ministerie van Financiën, maar Van Dam zou daar kunnen ingrijpen. Van Dam leek een beetje overvallen door het verwijt. Zei nog wel dat Staatsbosbeheer wel eisen stelt. Kennelijk wilde hij zich niet branden aan het beleid van Financiën.

Jaap Seidell: "De overheid moet ongezond eten ontmoedigen"

Jaap Seidell, hoogleraar voeding en gezondheid, poneerde de stelling dat de overheid gezond eten meer moet aanmoedigen, maar vooral ongezond eten meer moet ontmoedigen. "Tachtig procent van het aanbod is nu ongezond en dat is teveel."

Van Dam vertelde dat hij druk bezig is om de 100 miljoen euro aan Europees geld voor promotie van groente en fruit daartoe in te zetten. Tot nu toe werd die subsidiepot vooral gebruikt om bedrijven te ondersteunen in bijvoorbeeld efficiëntieverhoging. Van Dam maakt nu afspraken met het bedrijfsleven om dat geld in te zetten voor gezonde voeding met meer plantaardige bestanddelen. Ook wordt Europees geld ingezet om kinderen op scholen gezonder eten te bezorgen. "Volgens de Europese regels geldt appelsap als fruit en mag je ook chocolademelk geven, maar dat vind ik belachelijk. Wij houden het op melk."



True Cost Accounting

Jaap Seidell wees Van Dam ook op het probleem van verborgen kosten. "Als je alle milieueffecten meeneemt, is de prijs van een hamburger eigenlijk 150 euro. Het verschil zit in allerlei maatregelen en subsidies. Op deze manier wordt een ongezonde keus gesubsidieerd. Je zou de ongezonde keus feitelijk moeten doorberekenen in de prijs, als ontmoediging." Er is momenteel veel in beweging op dit gebied. Zo startte het biologische groente- en fruithandelshuis Eosta de campagne *True Cost of Food* waarbij producten in de winkel van *true cost* informatie worden voorzien. Van Dam bleek

bekend met het verschijnsel *True Pricing* maar door een interventie van Felix Rottenberg werd hier niet dieper op ingegaan.

Joszi Smeets: "Voedingsonderwijs moet verplicht worden"

Joszi Smeets, directeur van de YFM, kreeg als laatste het woord. Ze richtte een dringende oproep tot Van Dam om zijn onderwijsplannen niet vrijblijvend te houden, maar voedingsonderwijs verplicht te stellen voor ieder kind. Er is namelijk maar één plek waar je de consument kan bereiken in heel zijn diversiteit, en dat is de basisschool. Martijn van Dam wilde geen harde toezegging doen. Verplichtingen van de overheid leiden in het onderwijs meestal niet tot enthousiasme. Wel beloofde hij te doen wat in zijn vermogen ligt. Tweederde tot driekwart van alle scholen doet al mee aan zijn programma en samen met Martin van Rijn heeft hij 10 miljoen euro Europees geld bijeengelegd om via gezonde lunches bij scholen binnen te komen.

Joszi Smeets vraagt van Van Dam of hij wil bevorderen dat voedsel-onderwijs in het verkiezingsprogramma van de PvdA komt. Dat zegt hij toe.



Waarom geen leeftijdsgrens op *energy drinks*?

Joszi Smeets sloot aan bij Seidell, en pleitte er voor om ongezond eten te ontmoedigen, specifiek de zogenaamde energiedrankjes. "Waarom kunt u geen leeftijdsgrens op *energy drinks* zetten, zoals ook bij alcohol en sigaretten al het geval is?" Van Dam hamerde erop dat er toch altijd een ongezonde keus voorhanden zal zijn, en dat de oplossing ligt in kennis en voorlichting. Bovendien: appelsap bevat net zoveel suiker en is dus net zo ongezond als cola. Waar trek je dan de grens?

Dat je ook de reclame voor *energy drinks* zou kunnen verbieden, zoals bij sterke drank en sigaretten al het geval is, bleef buiten beschouwing.

Vlees in het verdomhoekje

Tijdens de avond kwam vaak ter sprake dat de vleesconsumptie moet worden verminderd. Na afloop had de jonge varkensboer Rick ter Haar, werkzaam als relatiemanager bij ABN-AMRO en meewerkend in het bedrijf van zijn ouders, hier enige kanttekeningen bij. "Ik vond dat het consumeren van vlees wel heel negatief werd neergezet. Dieren zijn onmisbaar in de landbouw. Dierlijke mest is belangrijk voor een goede bodemkwaliteit. En als je melk wilt drinken en eieren wil eten, moet je ook iets met de stierkalfjes en de haantjes doen. Bovendien zijn we in de veeteelt flink aan het verduurzamen. De import van soja wordt nu al veel meer gestuurd op duurzaamheid. Alle supermarkten zijn overgestapt op minimaal 1-sterrenvlees. En als je kijkt naar dierenwelzijn, presteert Nederland zeer goed, het best ter wereld zelfs. Ga maar eens kijken hoe dieren in Zuid-Oost Azië gehouden worden."



Alexis de Roode

Foto's: Michiel Wijnberg

De zevende debatreeks "It's the Food my Friend!" is hiermee afgesloten.

Organisatie:

Wouter van der Weijden, Stichting Centrum voor Landbouw en Milieu

Bert van Ruitenbeek, bureau Ecominds

Felix Rottenberg

in samenwerking met de Rode Hoed.

*Op **10 september** 2016 vindt op BD-boerderij Zonnehoeve in Zeewolde het jaarlijkse Nazomercollege Boer, Bankier, Burger plaats, waar sprekers onder leiding van Felix Rottenberg dieper ingaan op landbouw en voeding. Met o.a. prof. Klaas van Egmond.*